

Dansul lui Shiva

de Ananda K. Coomaraswamy

3a Shiva as the King of Dance (Nataraja)

Shiva mai este numit, printre altele, și Nataraja, Stăpânul Dansatorilor, Regele Actorilor. Cosmosul este teatrul său. Repertoriul său comportă mai multe fețe. El însuși este actor și audiență:

**Când Actorul bătea toba,
Toți veneau să vadă;
Când Actorul strângea scena
Rămânea de unul singur în bucuria sa.**

Nu pot să spun câte feluri de dansuri cunosc despre el credincioșii săi. Fără îndoială că ideea de început ce se află în spatele acestor dansuri este mai mult sau mai puțin aceeași: manifestarea energiei ritmice primare. Shiva este Eros Protogonos al lui Lucian când scria: „Se pare că dansul a luat ființă la începutul tuturor lucrurilor și a fost adus la lumină împreună cu Eros, cel vechi, deoarece putem vedea acest dans primordial în mișcarea corală de dans a constelațiilor, a planetelor și a stelelor fixe, în îmbinarea și interacțiunea dintre ele, ca și în armonia ce le caracterizează”.

Nu vreau să spun că cea mai adâncă interpretare a dansului lui Shiva se găsea în mințile celor care au dansat în mod fanatic și, poate, intoxicat în onoarea zeului pre-arian care, ulterior, a devenit Shiva. Un mare motiv prezent în religie sau artă, orice mare simbol, devine toate lucrurile pentru toți oamenii; eră după eră, oferă omului o asemenea comoară cum numai în inima sa mai găsește. Oricare ar fi originea dansului lui Shiva, acesta a devenit cu timpul cea mai clară imagine a *activității* lui Dumnezeu cu care orice artă sau religie se poate lăuda. Din variatele dansuri ale lui Shiva, mă voi referi doar la trei, unul formând, de unul singur, principalul element al interpretării. Primul este un dans de

seară din munții Himalaya, cu un cor divin, descris în *Shiva Pradosha Stotra* după cum urmează: „Punând Mama celor Trei Lumi pe un tron de aur, împânzit cu pietre prețioase, Sulapani dansează pe înălțimile muntelui Kailasa și toți zeii se adună în jurul lui: Sarasvati cântă la *vina*, Indra cântă la flaut, brahma ține țambalul ce marchează timpul, Laksmmi începe un cântec, Vishnu cântă la tobă și toți zeii stau de jur împrejur: Gandharva-șii, Yaksha-șii, Pataga-șii, Uraga-șii, Sadhya-șii, Vadyadhara-șii, Amara-șii și toate ființele ce trăiesc în cele trei lumi se așează acolo să fie martori ai dansului ceresc și să audă muzica corului divin în vremea crepusculului”. În reprezentările dansului, Shiva are două mâini, iar cooperarea zeilor este indicată foarte clar prin poziționarea lor sub formă de cor. Nu găsim nici un Asura aplecat prins sub piciorul lui Shiva. Din câte știu, nu există vreo interpretare a acestui dans în literatura dedicată lui Shiva. Al doilea binecunoscut dans al lui shiva este cel numit *Tandava* și ține de aspectul său *tamasic* ca Bhairava sau Virabhadra. Are loc în cimitire și terenuri în flăcări, unde, de obicei, Shiva este reprezentat cu zece brațe, dansând în cea mai mare parte cu devi și acompaniat de grupuri de drăcușori ce zburdă. Reprezentări ale acestui dans se întâlnesc cel mai des în sculpturile vechi, cum ar fi Elura, Elephanta și Bhuvaneshvara. Dansul *tandava* aparține la origine divinității pre-ariene, jumătate zeu, jumătate demon, care își ține spectacolul de miez de noapte pe pământul arzător. În vremurile mai târzii, acest dans de pe pământul arzător, uneori cu Shiva, uneori cu Devi, este interpretat, în literatura lui Shiva și Shakta, în cel mai emoționant și mai profund sens.

În al treilea rând, avem dansul *nadanta* al lui Nataraja înaintea adunării (*sabha*) din lăcașul de aur din Chidambaram sau Tillai, centrul Universului. Legenda care, până la urmă, nu are o legătură prea strânsă cu adevăratul sens al dansului, poate fi rezumată după cum urmează: în pădurea Taragam locuiau o mulțime de înțelepți eretici, ce urmau școala

Mimamsa. Într-acolo se îndreptă Shiva, acompaniat de Vishnu deghizat într-o frumoasă femeie și Ati Sheshan, spre a le arăta că greșesc. Înțelepții au fost conduși spre o dispută violentă între ei, dispută curând îndreptată împotriva lui Shiva, încercând să îl distrugă prin incantații. Un tigru feroce a fost creat în focul sacrificial și asmuțit pe Shiva. Acesta, zâmbind blând, îl oprește și, cu unghia degetului mic, îl jupoaie de blană pe care o pune peste el ca pe o pânză de mătase (de notat că o poveste asemănătoare se petrece cu un elefant). Nedescurajați de nereușită, rishi-i reîncep ceremoniile, dând naștere unui șarpe enorm, șarpe pe care zeul îl pune în jurul gâtului său ca pe o ghirlandă. Cu aceasta, Shiva începe să danseze, iar înțelepții au mânat spre el un monstru sub forma unui pitic hidos, Muyalaka. Zeul își pune peste el vârful piciorului, rupându-i spatele, întinzându-l astfel pe pământ. Astfel, cu ultimul dușman distrus, Shiva continuă dansul, fiindu-i martori zeii și rishi-i. apoi Ati Sheshan se închină la Shiva, rugându-se ca dansul să se mai repete. Shiva promite că va mai dansa încă o dată în sacrul Tillai, centrul Universului.

Acest dans al lui Shiva din Chidambaram sau Tillai formează subiectul reprezentărilor sud-indiene de cupru ale lui Sri Nataraja, Stăpânul dansului. Aceste imagini variază între ele la nivelul unor detalii minore, dar toate exprimă o concepție fundamentală. Înainte de a începe să analizăm care ar putea fi aceasta, ar fi bine să descriem imaginea la care ne referim. Îl avem pe Shiva dansând, cu patru mâini, cu un păr împletit și împodobit ale cărui bucle inferioare se răsucesc în dans. În părul său se poate vedea o cobra încolăcită, un craniu și Ganga sub formă de sirenă. Deasupra se află o semilună și este încoronat cu cunună de frunze Cassia. În urechea dreaptă poartă un cercl de bărbat iar unul de femeie în cea stângă. Este împodobit cu coliere și brățări, cu o curea din bijuterii, cu inele în jurul picioarelor, inele la degetele de la picioare și de la mâini. Partea importantă a accesoriilor sale o reprezintă pantalonii strânși pe corp, purtând și o eșarfă ce fâlfâie ca și un

fir sacru împletit. Într-o mână din partea dreaptă ține o tobă, cealaltă este ridicată făcând semnul „nu-ți fie frică” (*abhaya-mudra*); mâna stângă superioară (cu degetele într-o postură de semilună – *ardhacandra-mudra*, n.t.) ține Focul, cealaltă arată în jos spre demonul Muyalaka, un pitic ce ține o cobra; piciorul stâng este ridicat. Mai găsim un pedestal de lotus din care izvorăște o aureolă (*tiruvasi*) ce îl încercuiește (după Zimmer, iese din zeu, n.t.), plină cu flăcări, fiind atinsă de mâinile ce țin toba și Focul.

Chiar și fără să ne bazăm pe referințele literare, interpretarea acestui dans nu se va dovedi dificilă. Totuși, din fericire, ne putem folosi din plin de studiile contemporane, care ne ajută să explicăm pe deplin, nu numai semnificația generală a dansului, ci și detaliile simbolismului său concret. Unele din particularitățile reprezentărilor lui Nataraja țin, în mod evident, de concepția generală legată de Shiva, iar nu de dans în sine. Așa și cu pletele împletite, ca ale unui yogin; coroana din frunze Cassia; craniul lui Brahma; reprezentarea lui Ganga (Gangele căzut din cer și pierdut în părul lui Shiva); cobrele; diferiții cercei, prefigurând natura duală a lui Mahadevi, „a cărei jumătate este Uma”; și cele patru brațe. Toba este de asemenea un atribut general al lui Shiva, aparținând personajului său yogin, deși, în cadrul dansului, are o semnificație cu mult mai specială. Care este, deci semnificația dansului Nadanta al lui Shiva, cum este el înțeles de shivaiți? Semnificația sa esențială este dată în texte cum este următorul: „Domnul nostru este Dansatorul care, ca căldura latentă în lemnele de foc, își răspândește puterea în minte și materie, făcându-le și pe ele să danseze” (Kadavul Mamunivar’s *Tiruvatavurar Puranam*, Puttaraivatil, Venracarukkam, strofa 75, Traducere de Nallasvami Pillai, *Shivajnanabodham*, p.74. S-ar mai putea spune: Ca căldura latentă în lemnele de foc, umple toate corpurile: Tatăl nostru dansează, punând în mișcare toate sufletele, să știți asta! A se

compara cu Eckhart: „Așa cum focul pătrunde esența și căără în interiorul lemnului uscat, la fel face și Dumnezeu cu omul”).

Dansul, de fapt, reprezintă cele cinci activități (*pancakrtya*) ale sale: *Shrishti* (privire de sus, creație, evoluție), *Sthiti* (păstrare, susținere), *Samhara* (distrugere, evoluție), *Tirobhava* (învăluire, întrupare, iluzie și, de asemenea, dare de odihnă), *Anugrahab* (eliberare, izbăvire, atracție). Toate acestea, luate în mod separat, sunt activitățile zeităților Brahma, Vishnu, Rudra, Maheshvara și Sadashiva. Această activitate cosmică reprezintă motivul central al dansului. Alte citate vor ilustra și explica simbolismul cu mult mai detaliat. Din *Unmai Vilakkam*, vers 36, aflăm: „Creația emerge din tobă; păstrarea purcede din mâna speranței; din foc pleacă distrugerea; piciorul ridicat dă drumul”. Se poate observa că a patra mână arată spre piciorul ridicat, refugiul sufletului.

Mai cităm și din *Chidambara Mummani Kovai*: “O, Doamne, mâna Ta ce ține toba sacră a făcut și a ordonat cerurile, pământul, celelalte lumi și nenumăratele suflete. Mâna Ta ridicată protejează ordinea conștientă cât și ordinea inconștientă a creației Tale. Toate aceste lumi sunt transformate de mâna Ta de foc purtătoare. Piciorul Tău sacru, pe pământ pus, dă un imbold sufletului obosit de lupta cu năvodul cauzalității. Piciorul tău ridicat este cel care dă beatitudine celor ce se apropie de Tine. Aceste Cinci Acțiuni sunt, într-adevăr, Lucrarea Ta”.

Următoarele versuri din *Tirukuttu Darshana* (Vederea dansului sacru), care formează a noua tantra din *Tirumantram* a lui Tirumular, extinde motivul central și mai departe:

„Forma Sa peste tot este: atotpătrunzător este prin a Sa Shiva-Shakti

Chidambaram peste tot este, peste tot este dansul Său;

Ca Shiva, este totul și e omniprezent,

Peste tot manifestat devine dansul elegant al lui Shiva.

Dansurile Sale încincite sunt temporale și atemporale.

Dansurile Sale încincite sunt cele Cinci Activități ale Sale.

**Cu eleganță săvârșește cele cinci roluri,
Acesta este sacrul dans al lui Uma-Sahaya.
Dansează cu Apa, Focul, Aerul și Eterul,
Așa Domnul nostru dansează mereu în grădină.
Văzut este de cei ce trec de Maya și Mahamaya (iluzia și Marea
Iluzie)
Domnul nostru Își dansează dansul veșnic.
Aspectul lui Shakti este bucurie deplină –
Această bucurie reunită face trupul lui Uma
Acest aspect al lui Shakti se ridică în timp
Și unește dublul în dans.
Trupul Său este Akash, norul întunecat dinlăuntru este
Muyalaka,
Cele opt sferturi sunt cele opt brațe ale Sale,
Cele trei lumini sunt cei trei ochi ai Lui,
Astfel, devenind, dansează în trupul nostru ca ceva compus.”**

**Acesta este dansul său. Semnificația sa cea mai adâncă
este simțită când se conștientizează că are loc în interiorul
inimii și în sine. Peste tot este Dumnezeu: acel peste tot este
inima. Tot așa, găsim și o altă strofă:**

**„Piciorul ce dansează, sunetul clopoțelilor,
Cântecele ce sunt cântate și diferiții pași,
Aspectul luat de al nostru Gurupara ce dansează –
Găsește toate acestea în interiorul tău și de obstacole vei
scăpa.”**

**Până aici, toate, în afară de gândul la Dumnezeu, trebuie
scoase din inimă, pentru ca numai el să rămână și să danseze
înăuntru. În *Unmai Vilakkam* găsim așa: „Înțelepții tăcuți,
distrugând legătura întreită se găsesc acolo unde sinele lor sunt
distruse. Acolo întrezăresc cele sfinte și sunt umpluți de
beatitudine. Acesta este dansul Stăpânului agregatelor
(nodului), al cărui aspect este Grația (Slava)”. Cu această
referire la „înțeleptul tăcut” ne putem gândi, prin comparație,
la frumoasele cuvinte ale lui Trimular: „Când, odihnindu-se,**

aceștia (yoginii ce au atins cea mai înaltă stare de pace interioară) se pierd și devin nemișcați ... Cei ce nu se mișcă se află în Spațiul pur. Cei ce nu se mișcă se scaldă în Lumină. Ceea ce cunosc cei ce nu se mișcă este Vedanta. Ceea ce găsesc cei ce nu se mișcă este adâncul somn interior”.

Shiva este distrugător și îi place pământul arzător. Dr, ce distruge? Nu numai cerul și pământul la finalul unui ciclu cosmic, ci și obstacolele ce se agață de fiecare suflet în parte.¹

Unde este și ce este pământul în flăcări? Nu este locul unde ne sunt incinerate trupurile, ci inimile celor ce Îl iubesc. Locul unde ego-ul este distrus semnifică acea stare unde iluzia și faptele sunt arse: acela este crematoriul, locul de ardere unde dansează Sri Nataraja și unde este numit Sudalayadi, Dansatorul pământului în flăcări. În această ordine de idei, putem recunoaște legătura istorică dintre minunatul dans al lui Shiva ca Nataraja și sălbaticul său din cimitir ca demon. Această concepție legată de dans este întâlnită și la shakti-iști, mai ales în Bengal, unde mai degrabă aspectul Matern, decât cel Patern, este în centrul adorării. Kali este aici dansatoarea, a cărei intrare în inimă trebuie purificată cu foc, golită prin lepădare de sine. Un cântec bengalez spune această rugăciune:

„Fiindcă Tu iubești pământul arzător,
Din inima mea făcut-am Pământul arzător –
Ca Tu, Întunecatul, să joci peste acesta,
Mărețul, veșnicul Tău dans.
Nimic altceva, o Mamă, nu am în inima mea:
Zi și noapte arde rugul funerar,
Cenușa celor morți prezentă-i peste tot,
Eu m-am păstrat pentru a Ta venire
Cu Mahakala, stăpânul morții, ce sub picior îl ții,

¹ Cf. Marcel Schwob, *Le Livre de Monelle*: “Aceasta este învățătura: Distruge, distruge, distruge. Distruge în tine, distruge în jurul tău. Fă loc pentru sufletul tău și pentru celelalte suflete. Distruge, fiindcă toată creația pleacă din distrugere ... Fiindcă tot ce se construiește se face din bucăți, și nimic în lume nu este nou în afara formelor. Dar formele trebuie distruse perpetuu ... Sparge fiecare pahar din care bei”.

**Ca Tu să intri-n mine, cu dansul tău ritmat,
Ca să Te văd pe Tine cu ochii mei închiși”.**

Întorcându-ne la sudul Indiei, vom descoperi că dansul lui Shiva este explicat și în alte texte tamile. În *Shivajnana Siddhiar*, sutra V, 5, găsim: „Pentru a păzi amândouă felurile de fructe pentru nenumăratele suflete, Domnul nostru, cu ale Sale cinci acțiuni, Își dansează dansul”. Amândouă felurile de fructe: *iham*, răsplățile din lumea aceasta și *param*, beatitudinea din Mukti (Eliberare). În *Unamai Vilakkam*, V, 32, 37, 39, aflăm: „Inteligența supremă dansează în suflet ... pentru a ne șterge păcatele. Pe această cale, Tatăl nostru împrăștie întunericul iluziei (*maya*), arde firul cauzalității (*karma*), calcă în picioare răul (*mala, anava, avidya*), degajă slavă și, cu iubire, aruncă sufletul în oceanul Beatitudinii (*ananda*). Cine are parte de acest dans mistic, nu se va mai renaște vreodată”.

Concepția asupra lumii ca proces al jocului sau distracției (*lila*) Stăpânului este, de asemenea, preponderentă și în scripturile dedicate lui Shiva. Astfel, Trimular scrie: „Dansul etern este jocul Său”. Această spontaneitate a dansului lui Shiva este atât de bine exprimată în *Poemul extazului* scris de Skryabin, încât, citarea din text, va explica mult mai bine decât orice altă expunere formală – ceea ce a scris Skryabin este exact ceea ce a modelat sculptorul hindus:

**„Spiritul (*purusha*) jucând,
Spiritul dorind,
Spiritul, cu imaginație (*yoga-maya*) creând totul,
Se lasă pradă beatitudinii (*ananda*) iubirii...
În centrul florilor creației (*prakriti*) Sale, se pune pe-un sărut...
Orbit de frumusețea lor, se-aruncă, sare, dansează, se-nvârte;
Plin de-extaz, plin de beatitudine, este El în acest joc (*lila*)
Liber, divin în această luptă de iubire.
În uimitoarea măreție a lipsei de finalitate**

Și în unirea aspirațiilor oponente
Numai în conștiință, numai în iubire,
Spiritul învață natura (*svabhava*) de prezența Sa divină...
„O, lume a mea, viață a mea, înflorire a mea, extaz al meu!
Prin negarea tuturor formelor pe care le-am depășit înainte
Eu sunt negarea eternă (*neti, neti*) ...”
Prin bucuria de acest dans, prin înecarea în acest vârtej,
Spre tărâmul extazului grabnic își ia zborul.
În această neîncetate transformare (*samsara, nitya bhava*), în
acest zbor, în această lipsă de finalitate, în acest divin
Pe el însuși că se cunoaște Spiritul,
Prin puterea voinței, singularității, libertății,
Creației neîncetate, omniprezenței, atotînsuflețirii,
A jocului divin în multiplicitatea formelor, se contemplă pe
Sine...
„Locuiesc deja în tine, o, lume a mea,
Tu visezi la mine – eu eram cel ce luam ființă...
Și tu ești totul – un val de libertate și beatitudine...”
Prin marea disoluție (*maha-pralaya*) universul (*samsara*) este
îmbrățișat
Spiritul este în înaltul ființei și simte fluxul puterii divine
(*shakti*) a liberului arbitru ca pe ceva nesfârșit
El înfruntă totul
Neliniște înainte, acum bucurie
Înfiorător, acum încântare...
Și universul este în rezonanță cu plânsul plin de bucurie ce
sunt”.

Acest aspect al imanenței lui Shiva se pare că a dus la
obiecția că el dansează la fel ca cei ce caută să bucure ochii
muritorilor: dar se poate răspunde că dansează pentru a menține
viața cosmosului și să elibereze pe cei ce îl caută. Mai mult,
dacă înțelegem chiar și dansurile oamenilor cum trebuie, vom

observa că și acestea conduc spre libertate.² Dar, ar fi mai aproape de adevăr dacă a-m răspunde că dansul său ține de natura sa, toate gesturile sale au ca origine natura sa (*svabhajah*), sunt spontane și fără scop – fiindcă ființa sa ține de tărâmul de dincolo de scopuri.

La un nivel mult mai arbitrar, dansul lui Shiva este identificat cu *Pancakshara* sau cinci silabe ale rugăciunii *Shiva-ya-na-ma*, „Lăudat fie Shiva”. În *Unmai Vilakkam* se spune: „Dacă se va medita la aceste minunate Cinci Litere, sufletul va atinge acel loc unde nu este nici lumină nici întuneric și, acolo, Shakti îl va uni cu Shiva”.

Un alt fragment din *Unmai Vilakkam* ne dă lămuriri despre arcul (*tiruvasi*) arzător, identificând Panchakshara și Dansul cu silaba mistică OM – arcul fiind *kombu* sau cârligul ideogramei simbolului: „Arcul ce îl înconjoară pe Sri Nataraja este Omkara; iar *akshara*, care nu este niciodată separată de Omkara, este splendoarea interioară. Acesta este dansul Stăpânului Chindambaram-ului”.

Tiru-Arul-Payam, totuși, spune că *tiruvasi* reprezintă dansul Naturii, ce contrastează cu dansul înțelepciunii al lui Shiva: „Dansul naturii are loc de-o parte, dansul iluminării de cealaltă parte. Concentrează-ți mintea pe ultimul”. Îi sunt dator dl-ui Nallasvami Pillai cu un comentariu la aceasta. Primul dans reprezintă acțiunea materiei – energia materialăși individuală. Acesta este arcul, *tiruvasi*, Omkara, dansul lui Kali. Celălalt este dansul lui Shiva – acel *akshara* inseparabil de Omkara – numit *ardhamatra* sau a patra literă a Pranava-ei – Charturtam și Turiam. Primul dans nu poate avea loc dacă shiva nu îl dorește și nu dansează el însuși. Rezultatul general al acestei interpretări a arcului ne spune, prin urmare, că acesta reprezintă materia, natura, Prakriti. Strălucirea pe care o are, Shiva ce dansează în interior atingând arcul cu capul, mâinile și picioarele, reprezintă Spiritul (*Purusha*) universal

² Vezi Nandikeshvara, *The Mirror of Gesture*, trad. de Coomaraswamy și Duggirala, p. 11.

omniprezent. Între acestea se află sufletul individual, așa cum *ya* se află între *Shi-va* și *na-ma*. Acum, pentru a rezuma întreaga interpretare, aflăm că *semnificația esențială a dansului lui Shiva este tripartită: (1) imaginea jocului său ritmat ca sursă a mișcării în Cosmos, reprezentată de arc; (2) scopul Dansului său este să elibereze nenumăratele suflete ale oamenilor de capcana Iluziei; (3) locul Dansului, Chidambaram, centrul Universului, este în Inimă. ...*

În aceste zile ale specializării nu suntem obișnuiți cu o asemenea sinteză de gândire. Dar, la cei ce „au văzut” imagini ca acestea, nu putea să existe vreo diviziune de viață și gândire care să ducă spre compartimentare. ... Nici un artist al zilelor noastre, oricât de mare, nu poate cu o mai mare exactitate sau cu o mai mare înțelepciune să creeze o imagine cu o asemenea Energie, pe care știința trebuie să o recunoască în spatele tuturor fenomenelor. Dacă dorim a reconcilia Timpul cu Eternitatea, a-m putea-o face altfel decât prin concepția alternărilor momentelor (fazelor) în regiuni vaste ale spațiului și în perioade largi de timp. Foarte important ar fi, atunci, alternarea fazelor presupusă de tobă și a focului care „schimbă”, nu distruge. Acestea nu sunt decât simboluri vizuale ale teoriei zilei și nopții lui Brahma.

traducere de Alexandru Anghel